

4. Cselekvéstan: szabadság, kényszer, véletlen. A felelősség kérdése.

- **általános és meghatározott cselekedetek:** különböző cselekedetokről szólnak a következő mondatok: 1. Az oroszok elfoglalták hazánkat. → hosszabb, összetett folyamat, 2. Brútusz megölte Cézárt. → egyszeri, megismételhetetlen cselekedet, 3. Anikó kinyitotta az ablakot. → egyszerű kézmozdulat, 4. Péter integetett Évának. → akkor is igaz, ha Éva nem vette észre, 5. Ferenc ásított. → ez egyáltalán cselekedet?; ha a 2. mondatban a két tulajdonnevet két variábilissal helyettesítjük és az igét jelenidőbe tesszük, akkor egy bizonyos cselekedet-típust fogalmazzunk meg: X megöli y-t. → ez egy nagyon általános megfogalmazása egy cselekedet-típusnak, amit jobban meghatározhatunk azáltal, hogy leírjuk a körülményeket → az etikát nem érdekli a konkrét személy, hanem csak a cselekedet különböző tulajdonságaira, körülményeire kíváncsi, amik alapul szolgálnak a cselekedet megítélésének, hogy jó-e vagy rossz: ezt az ítéletet meg kell alapozni, érveink a leírt helyzet valamilyen tulajdonságára hivatkoznak: pl. X megöli y-t. → a cselekedet eme leírása túlságosan általános ahhoz, hogy megítéljük, hogy helyes-e vagy nem, közelebbről meg kell határozni: pl. X megöli y-t önvédekezésből. vagy: A gazdag x megöli a szegény y-t, hogy ennek pénzét elvegye. → egy cselekedet megítélése csak akkor lehetséges, ha azt kellően meghatározzuk, ha feltüntetjük a cselekvési alternatívákat, ha felsoroljuk az egymással vetélkedő célokat, javakat
- **cselekedetek és változások:** ha kijelentjük, hogy valaki cselekszik, akkor egy személyhez kötünk egy bizonyos folyamatot, változást; de már egyszerű testmozdulatoknál is felmerül a kérdés, hogy pontosan miről van szó: reflexmozdulatról, kényszeres cselekedetről, spontán reakcióról, érzelmi felindulásból fakadó cselekedetről vagy tudatos és szándékos cselekedetről? → meghatározó az okság fogalma: egy személy valamilyen változásnak az oka →
- **a cselekedetek 4 alaptípusa:** p egy bizonyos állapota a világnak, T a cselekvő személy által előidézett változás, átmenet egy állapotból egy másikba: **1) p T -p:** Cézár megölése, **2) -p T p:** dolgozat megírása, **3) p T p:** a világ állapota a cselekvő személy közbelépése nélkül -p-vé változott volna: egy ember életének megmentése, **4) -p T -p:** a cselekvő személy megakadályozza p-t: egy rablás megghiúsítása; → a cselekvés magába foglalja a változást, kérdés: csak külső, térben és időben megfigyelhető változások tartoznak a cselekedetek közé vagy

mentális, érzelmi változások is? a cselekvést mentálisan készítjük elő: kialakul bennünk a készség valamira, döntünk valami mellett, akarjuk és meg is tennénk, ha volna rá lehetőségünk; előfordulhat, hogy egy cselekedet, amire teljesen elszántuk magunkat, azért nem valósul meg, mert külső körülmények megakadályoznak bennünket kivitelezésében → az erkölcsi véletlen; kérdés: az akarat, a szándék számít-e vagy a megtörtént cselekedet?

- az eddig elmondottakból az következik, hogy a **cselekedet** = a világ állapotának egy személy által előidézett változása; **okság (kauzalitás)**: a személy és a változás között oksági viszony van; pl. 1) Anna megbotlik és feldönt egy vázát. 2) Jóska földhöz vág egy vázát, hogy felhívja magára a figyelmet. 3) X mutatóujja begömbül. 4) X begömbíti a mutatóujját. → a hatás ugyanaz lehet: hogy a szándékosan begömbített vagy izomgörcstől begömbülő mutatóujj meghúzza a ravaszt a pisztolyon és a golyó valakit eltalál; de van egy lényeges különbség: **1+3: esemény**: az oksági láncolatot tovább követhetjük: miért botlott meg Anna? miért volt hullámos a szőnyeg? vagy: miért görcsölt be az ujjá x-nek? miért állt elő a vérkeringési probléma? stb., valamilyen empirikus magyarázatot kell adnunk, egy oksági törvényre hivatkozunk, fizikai törvényszerűsége, **2+4: cselekedet**: az oksági láncolat véget ér a cselekvő személynél, nem más események váltották ki (közvetlenül) a cselekedetet; a cselekvő szándékára vezethető vissza az előidézett változás, a cselekvő személy hozott egy döntést és elő akart idézni valamit → szándéka volt; nem kell oksági törvényre hivatkoznunk ahhoz, hogy megadjuk a cselekedet kiváltó okát, mert az ok a cselekvő személy
- **cselekedet és esemény**: különbség a miért? kérdésre adott válaszban: a cselekedet szándékosságra vezethető vissza, míg az esemény más eseményekre; ellenpéldák: Ödipusz megölte apját – ez nem egy esemény, hanem egy cselekedet, pedig Ödipusznak nem állt szándékában megölni saját apját; vagy: Sándor az adóbevallása kitöltésekor elszámolja magát a saját hátrányára – ez is egy cselekedet, de nem szándékos → válasz: Sándornak is van szándéka, amikor kitölti az adóbevallást, méghozza az, hogy helyesen kitöltse, de elkövet egy számolási hibát, vagyis eltéveszti a célt, amire a szándéka irányult; hasonlóan Ödipusznak az volt a szándéka, hogy megölje azt a férfit, akivel az útkereszteződésben összeveszett, de ez a férfi azonos volt az apjával: tehát kétféle módon írható le az, amit Ödipusz tett: 1) Ödipusz megölte a férfit, akivel veszekedett – ez szándékos volt, 2) Ödipusz megölte apját – ez nem volt

szándékos → ha van a cselekedetnek olyan leírása, amely szerint szándékos, akkor nem eseményről van szó: a cél eltévesztése nem semmisíti meg a szándékosságot

- **az önkéntesség fogalma:** a szándékosság fogalma közel áll az önkéntesség fogalmához; (Searle:) kétféle szándékot lehet megkülönböztetni: a) előzetes szándék, ami a kitűzött cselekedetet előtt fennáll, b) cselekedettel együttjáró szándék, amely spontán cselekedetekben vagy mellék-cselekedetekben nyilvánul meg; a szándék különválasztható a cselekedettől, az önkéntesség azonban nem, mert a cselekedet egy szükségszerű tulajdonságát jelöli: minden cselekedet vagy önkéntes vagy nem önkéntes → minden előzetes szándékon alapuló cselekedet önkéntes, de nem minden önkéntes cselekedet ered előzetes szándékból, hanem éppúgy cselekedettel együttjáró szándékból is eredhet → egy cselekvési folyamat akkor önkéntes, ha az oka a cselekvő személy akaratában rejlik és ez a személy ismeri a cselekedet szempontjából releváns körülményeket: **A) tudás:** mikor függeszti fel a nemtudás az önkéntességet? csak akkor, ha a nemtudás nem szándékos, hanem a cselekvő személy teljesítette informálódási kötelezettségét, és a nemtudás a cselekedet szükségszerű feltétele, vagyis a cselekvő személy a tudás birtokában nem hajtotta végre, **B) akarat:** fizikai vagy pszichikai kényszer: egy cselekedet nem lehet önkéntes, ha külső kényszerből fakad, amely az akarat ellen irányul: pl. egy zsarnok túszul ejti x családját és így kényszeríti, hogy büntettet hajtson végre, vagy: a viharban vízbe kell dobni a rakomány egy részét, hogy a hajó ne süllyedjen el
- **a cselekedetek következményei:** általános meggyőződésünk, hogy az ember felelős cselekedeteinek a következményeiért; etikai vita tárgya, hogy a cselekedetek megítélésében mekkora jelentőségük van a következményeknek; a cselekedet az okság egyik formája: a cselekvő teste mozgásával beavatkozik a világ eseményeibe → a cselekedet következménye = olyan változás, amelynek a cselekedet szükségszerű feltétele; ellenpélda: Sztálin és Hitler bűneit (részben) azoknak a számlájára kell írni, akik életet adtak az áldozatoknak, mert az áldozatok élete szükségszerű feltétele a megölésüknek → a cselekedetek erkölcsi megítélésében egyedül az **előrelátható következmények** mérvadók → számos kérdés: Előrelátta-e a cselekvő személy a következményeket? Ha nem, önhibáján kívül vagy elmulasztotta, hogy kellőképpen informálódjon, tudást szerezzen az összefüggésről? → Valamilyen cselekvéssel kapcsolatban: a) a

tudás, tudomány jelenlegi állásánál nincs ismeretünk negatív következményekről, b) a jelenlegi tudás alapján kizárhatóak negatív következmények → pl. az **elővigyázatosság elve**: nagyon nehéz kizárni a negatív következményeket, szakadék tátong technikai lehetőségeink és a következményekre vonatkozó előzetes tudásunk között → közeli és távoli prognózis; tudatlanságunk elismerése épp olyan fontos, mint informálódási kötelességünk: a természet és a társadalom összefüggéseinek komplexitása túl nagy ahhoz, hogy pontosan megjósolhatnánk a következményeket; → az előrelátható következmények két csoportja: a) a motiváló következmények, b) a felvállalt, velejáró következmények → kritériumok e két csoport megkülönböztetésére: mi számít a cselekedet sikerének? mit sajnálunk és minek örülünk? pl. az orvos egy páciensnek fájdalomcsillapító gyógyszert ad, ami megrövidíti annak életét – a cél a fájdalom csökkentése vagy az, hogy egy titok ne tudódjon ki; pl. segítünk a rászorulókon, hogy saját népszerűségünket növeljük; akkor is felelős vagyok cselekedeteim következményeiért, ha más személy is hozzájárul azok kibontakozásához: pl. egy terrorista túsul ejt ártatlan embereket és ezek meggyilkolásával fenyegetve jogszerűen elítélt bűnözők szabadonbocsátását követeli tőlem mint illetékestől – ebben az esetben nem mondhatom, hogy kizárólag a terrorista felelőssége, ha a túsók meghalnak

- **tett és mulasztás (tétlenség)**: az orvosi etikában játszik fontos szerepet, mint különbség az ölni és meghalni hagyni között → pl. eutanázia, a kezeléstől való eltekintés súlyosan sérült újszülötteknél; de ez a megkülönböztetés fontos a szegényekkel szemben fenálló kötelességünkkel kapcsolatban is: megölök egy embert, ha nem adakozom egy segélyszervezetnek, amely megmenthetné őt az adományommal? → két kérdés: 1) meg lehet-e különböztetni a cselekvéstan leíró szintjén a tettet a mulasztástól? 2) ha igen, van-e ennek a leírható különbségnek erkölcsi relevanciája? → a cselekvés fölérendelt fogalom és magába foglalja a tettet és a mulasztást; nehéz meghúzni a határt tett és mulasztás között: pl. valaki nem figyelmeztet egy vakot arra, hogy előtte egy szakadék van; valaki hallgatásával kiségit egy másik személyt egy nehéz helyzetből; X kórházban olyan lélegeztető gépek vannak, amelyeket minden nap újra be kell kapcsolni, míg Y kórházban addig működnek, míg ki nem kapcsolják őket: a nembekapcsolás X kórházban mulasztás, a kikapcsolás Y kórházban pedig tett? → a cselekvéstan leíró szintjén is nehéz pontos határt húzni tett és mulasztás

között: a mulasztás értelmezhető „más tettként”: valaki tett valamit, de nem azt tette (pl. ami helyes lett volna) → Aquinói Tamás: minden, ami **önkéntes**, az cselekedet és így erkölcsi elbírálás tárgya (de persze nem minden cselekedet önkéntes) → a világ eseményeibe való beavatkozás elmulasztása éppúgy bizonyos következményekkel jár mint a beavatkozás maga: tehát ebben az összefüggésben is érvényes az önkéntesség kritériuma, hogy a cselekvő személy ismeri a mulasztással járó következményeket vagy kötelessége, hogy ismerje azokat → a cselekedetek terén különbség lehet az okságot illetően (ez a határ nem a tett és a mulasztás közöttinek felel meg!): egy cselekedet lehet **elegendő oka** egy következménynek és lehet **szükséges, de nem elegendő oka**: pl. ha nem figyelmeztetjük a vakot a szakadékra, akkor mulasztásunk szükséges, de nem elegendő oka a vak halálának – mert a szakadék is oka volt; a hallgatással való kisegítése valakinek éppúgy is szükséges, de nem elegendő ok, mert az a feltétel is kellett, hogy más úton sem derül ki a dolog; ugyanez a helyzet X és Y kórházban a lélegeztető gépekkel: szervi okra is visszavezethető a halál, hiszen egészséges embernél nem számít a lélegeztetés; a túsokat ejtő terrorista esetében is csak szükségszerű, de nem elegendő oka a haláluknak, ha az illetékes nem engedi szabadon a bűnözőket → kérdés: erkölcsi szempontból van-e különbség az elegendő okot képező cselekedetek és a szükségszerű, de nem elegendő okot képező cselekedetek között? →

- az erkölcsi megítélés tárgya az önkéntes cselekedet, amely mögött előzetes szándék van, amely tehát egy bizonyos célra irányul, ezt hívja Aquinói Tamás **actio humana**-nak (actio hominis: spontán cselekedetek, mellékcselekedetek: a szándék a cselekedettel együttjár) → a cselekvést megelőző gyakorlati mérlegelés két dologra kérdez rá: lehetőség és célszerűség: lehetséges-e kitűzött, akart cél elérése? melyik cselekvési alternatíva a legcélszerűbb, leginkább célravezető? → **technikai és erkölcsi vonzat**: pl. a Bibliában, az Újszövetségben a farizeus és az irgalmas samaritánus: a farizeus azért segít, hogy tekintélyét növelje, a samaritánus pedig emberségből; a technikai vonzat mindkét esetben hasonló: segítséget kap a rászoruló, a farizeus pénzt ad a koldusnak, a samaritánus ápolást biztosít a kirabolt és súlyosan sérült embernek; az erkölcsi vonzat tisztázása a szándék, motívum és végül a cselekedet mögött meghúzódó alapelv (érték, norma, szabály) feltárásával lehetséges → 5. témakör

- **a felelősség típusai:** (a diszkurzushoz jelentősen hozzájárult: Hans Jonas „Prinzip Verantwortung”, 1979) **a felelősség fogalma** egyfajta beszédszituációt feltételez, amiben valakinek felelnie, válaszolnia kell jogosan feltett kérdésekre azért, hogy feleletéből kiderüljön, hogy erkölcsi és/vagy jogi szempontból helyesen vagy helytelenül cselekedett-e → a felelősség szociális szinten (és nem csupán egyéni szinten, amikor a lelkiismeretünknek kell felelnünk) akkor válhat meghatározóvá a cselekvő személy szempontjából, ha a tervezett cselekedet felelősségre vonást eredményezhet → a felelősség fogalmának önmagában nincs normatív tartalma, hanem csak összefüggést teremt már meglévő értékek, szabályok és személyek között: a felelősség egy speciális viszonyt jelent, tétel szubjektumok (személyek) és objektumok (természet, technika, értékhordozó eszközök: pénz, részvény, kötvény és egyéb) között különböző variációkban, pl. szubjektum – objektum – szubjektum; → **a gazdasági társaságok korlátolt felelőssége: erkölcsileg aggályos aszimmetria** felelősség és lehetőség között (Török Attila, Üzleti etika, 58-59. o.): a vállalat jogi személyiséggel rendelkezik (ez nem más, mint jogilag elfogadott fikció), de egyoldalúan: (csaknem) korlátlan lehetőség a profitszerzésre – erősen korlátolt felelősség az esetleg okozott károkért emberben, környezetben és természetben: Kft. / Rt. → gyakran nehéz megállapítani, hogy ki a felelős: **a) személyes-individuális felelősség, b) kollektív-korporatív felelősség** → vállalatokra csak pénzbírságot lehet kiszabni, börtönbüntetést nem, ezt csak egyes alkalmazottakra lehet, de csak súlyos esetekben fordul elő, amikor bizonyítható az egyéni jogsértés, gondatlanság; a tulajdonosok, akik a keletkező haszon elsődleges élvezői, – a befektetett pénzösszeget túl – azonban nem veszíthetnek semmit és nem vonhatók felelősségre, nem kötelezhetők kártérítésre; a tulajdonosok gyakran nehezen azonosíthatók (pl. off-shore cégek) → a **megbízott** személyeken keresztül történő cselekvés problematikája: általában a megbízót is komoly felelősség terheli (pl. bérgyilkosság)
- a technikai eszközökkel kapcsolatban különbséget tehetünk a különböző **következmények szerint:** **1)** felelősség a rendeltetésszerű használat kívánt következményeiért, **2)** felelősség a rendeltetésszerű használat nem kívánt következményeiért, mellékhatásaiért, **3)** felelősség balesetek és technikai hibák következményeiért, **4)** felelősség a szándékosan nem rendeltetésszerű használat, visszaélések következményeiért;

- a felelősség **hordozói szerint**: **a)** személyes, egyéni felelősség, **b)** korporatív, társasági felelősség, **c)** kollektív, társadalmi-politikai felelősség → ezek között fokozatos átmenetek és átfedések is lehetségesek
- **Az erkölcsi magatartást befolyásoló tényezők**: minden tényezővel kapcsolatban felmerülnek etikai kérdések: mi a helyes?

	formális struktúrák	informális struktúrák
makroszint	szociális keretfeltételek jogrend tulajdonrend	kulturális háttér hagyományok társadalmi elvárások
mezoszint	szervezeti keretfeltételek szervezeti struktúra jogi forma	szervezeti háttér szervezeti kultúra csoportelvárások
mikroszint	individuális keretfeltételek szerep döntési kompetenciák	individuális háttér normák és értékek képessegek és ismeretek

- → **Peter Ulrich: Az értelmes gazdálkodás háromszöge**

